

HACCIN RÛHU, HAC MENÂSİKİNİN SEMBOLİK ANLAMINI

H. Kâmil YILMAZ*

Hac ve haccın sembolik boyutu, başlangıçtan beri âlim ve sûfilerimizin dikkatini çekmiştir. Cüneyd Bağdâdî'den itibaren bu konuya dâir müstakil risâle ve eserler kaleme alındığı gibi *Tasavvuf Klasikleri* içinde "Haccın Âdâbı" ve "Haccın Esrârı" gibi başlıklar altında konu incelenmiştir. Biz bu tebliğimizde *Cüneyd'in Risâleleri*'nden başlayarak *Tasavvuf Klasikleri* ve İbn Arabî'nin *Fütühât*'ı ile Aliyyü'l-kârî'nin *Envarü'l-hucec fi esrari'l-hicac* gibi eserlerinden yararlandık.

I- İbâdetlerin Rûhu

Hamurunu topraktan kendi elleriyle yoğurarak yarattığı Âdem'in bedeni, Allah'ın ona rûh nefhetmesiyle¹ halife² olmuştur. İnsan nasıl ruh ile hayat bulmuşsa ibâdetlerin sûret ve bedenleri de kendilerine âid ruh ile canlı hâle gelir. İbâdetlerin ruhu, ibâdete kıvam kazandırır. Çünkü ruh, canlılık veren bir rûzgâr/rûh, hayat kazandıran enerji demektir. Bu anlamıyla her sûret ve bedene hayâtiyet veren bir rûh vardır.

Beden ve sûrette rûhun eserleri bazen gizli; bazen açıktır. Sûret ve bedendeki rûh, küllî ruha bağlılığı ölçüsünde hayat bulur. Sadreddin Konevî'nin şu sözleri bu konuda önemli bir açılım ortaya koymaktadır: Amel, söz ve davranışların sûreti kendilerine eşlik eden ruhlarla yükselir ve bakâ kazanır. Amellerin rûhu niyet, ilim ve sağlam bir îmâna bağlıdır. Harf ve kelimelerin sûret aracılığıyla zâhir olan birtakım rûhî özellikleri bulunmaktadır. Harf ve sözleri ortaya çıkararak ve onları kalıcı kılan ise rûhlarıdır.³

---

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

¹ Sad, 38/72.

² el-Bakara 2/30.

³ Sadreddin Konevî, *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 2009, s. 37.

“Cibrîl hadîsi” diye meşhur olan rivâyette anlatılan İslâm, îmân ve ihsân kavramları iç içe geçmiş halkalar gibi bedenden ruh ve öze doğru bir yükselişi ifâde etmektedir. Bu anlamıyla İslâm’ın rûhu îmân, îmânın cevheri ihsândır. İbâdetin kalitesini artıran ve ona kulluk hil’ati giydiren ise ihsân ve takvâdır.

Kur’ân âyetlerinde îmânın İslâm’ın rûhu olduğuna işâret vardır. Nitekim: **“Bedevîler dediler ki: Biz îmân ettik. Onlara de ki: Henüz siz îmân şerefine ermediniz. İmân kalblerinize yerleşmedi. Bari İslâm olduk deyin”**⁴ âyetinde îmân olmadan bedenî ibâdet ve lafzî beyanlarla sâdece Müslüman olunabileceği, ama gerçek rûh verenin kalbe yerleşen îmân olduğu anlatılmaktadır.

Cibril hadîsinde anlatılan İslâm’ın temel esaslarından her birinin bedene taalluk eden bir sûri tarafı, bir de kalbe âid rûhî boyutu bulunmaktadır. Kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac gibi hususlardan her birisinin bir bedeni, bir rûhu vardır.

Kelime-i şehâdet lafzının dil ile söylenmesi bedendir. Ama kalbden bütün putların sökülüp çıkarılması gönül hânesinin sâdece kelime-i tevhîdde kabul edilen tevhîd anlayışına tahsis edilmesi onun rûhudur. Aslında insanda iki kalb yaratmadığını belirten Allah’ın, kalbi sadece kendine tahsis etme murâdına kalb ile teslimiyet, şehâdet ve tevhîd kelimelerinin rûhudur.

Namazın on iki farzından on bir tanesi bedenle yapılan hareketlerdir. Bu şart ve rükünlere hayat veren ve namazın rûhu mesâbesinde olan şey ise niyet ve niyetin huşû ile tamamlanmasıdır. Nitekim Kur’ân’daki: **“Namazlarını huşû ile kılan müminler kurtuluşa ermişlerdir”**⁵ âyeti ile: **“Namaz her türlü günah ve kötülükten alıkor”**⁶ âyeti bu gerçeği doğrulamaktadır. Namazlarından gâfil⁷ niyetini düzeltmemiş⁸ huşûdan mahrum olanların kıldığı namazın ruhsuz olduğu açıktır.

Ramazân ayında sahur vaktinden iftar saatine kadar gerçekleştirilen bir ibâdet olan orucun da bir bedeni ve bir rûhu vardır. Orucun

⁴ el-Hucurât, 49/14.

⁵ el-Mü’minûn, 23/2.

⁶ el-Ankebût, 29/45.

⁷ el-Mâun, 107/5.

⁸ en-Nisâ, 4/142-143.

bedeni yemek, içmek ve cimâdan uzaklaşmak, rûhu ise nefsi imsâk sayesinde erişilecek olan takvâdır. Nitekim orucun farzîyetini ifâde eden âyetin sonundaki: **“Umulur ki takvâya erersiniz”**⁹ ilâhî beyânı bunu ifâde etmektedir.

Mâlî bir ibâdet olan zekât, doğrudan bir arınma ve kalbi temizleme eylemidir. Nitekim şu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ: **“Sen onların mallarından sadaka/zekât al ki bu sâyede onları temizle ve arındır”**¹⁰ buyurur. Zekât özünde insanın gönül dünyasını cimrilik ve pintilik duygularından arındırdığı gibi ona merhamet ve paylaşım duyguları kazandırmaktadır ki o da zekâtın rûhudur.

Hac mevsiminde Mina’da hacıların; dünyânın başka yerlerinde diğer Müslümanların kestiği kurbanın da bir rûhu vardır. O da: **“Kestiğiniz kurbanların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşacaktır. Allah’a ulaşacak olan sâdece sizin takvânızdır. Bu kurban edilen hayvanları size Allah’ı büyük tanımanız ve “Allahu Ekber” diye kurban etmeniz için müsahhar kıldık”**¹¹ âyetinde anlatıldığı gibi takvâdır.

II- Haccın Rûhu

Mâlî ve bedenî bir ibâdet olan haccın maddî ve bedenî tarafı gibi niyet ve ihrâm ile başlayan bir rûhu vardır. Haccın rûhunun ne olduğunu hac yasaklarını anlatan âyette görmek mümkündür: **“Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca başlarsa artık ona hac sırasında refes/cimâ, füsûk/günaha sapmak, cidâl/kavga yoktur. Siz ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Siz âhîret için azık hazırlayın. Şüphesiz azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sâhipleri bana karşı takvâ üzere olun.”**¹² Âyetin sonundaki takvâ vurgusu bedenî ve mâlî eylemlere ruh nefhedecek bir duygu yoğunluğudur.

Mekke’ye gidip Kâ’be’ye vararak gerçek hacı olmanın yolu Kâ’be’nin sahibine varmaktır. Nasıl ki oruç, yemek, içmek ve cinsel ilişkiden uzak kalmaktan ibâret değilse; özünde ve rûhunda takvâ varsa hac da Mekke ve Medîne’yi ziyaretten ibâret değildir. Özünde takvâ ve birr vardır.

⁹ el-Bakara 2/183.

¹⁰ et-Tevbe, 9/103.

¹¹ el-Hacc, 22/37.

¹² el-Bakara, 2/197.

İslâm genel olarak kısaca: “Allah’ın emirlerine tazim, yarattıklarına şefkat ve merhamet” diye târif edilir. Allah’a tazimin adı haşyettir, yolu takvadır. Kur’ân’daki: “**Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar** (haşyet)”¹³ âyeti buna işâret etmektedir. Yarattıklara şefkatın adı rahmettir. Yolu da merhamet eğitimidir. Kısaca imandaki kemâl yaratıcı kuvvetle ilişkilerde haşyet, yaratılmışlarla ilişkilerde merhamet ile ortaya çıkar.

Bütün ibadetlerin hedefi insanı haşyet ve merhamete erdirmektir. Hac ibadetine bu gözle baktığımız zaman onun içindeki menâsikin her birinin ayrı bir anlamı ve sembolik değeri vardır. Hac menâsiki içindeki eylemlerden her biri insanı adım adım takvâ ile haşyete hazırlayarak eğiten bir rûhî özelliğe sahiptir.

Allah Teâlâ Kur’ân’da Safâ, Merve, kurban ve diğer hacle ilgili işâret ve alâmetleri şeâir ve sembol olarak adlandırmakta,¹⁴ Müzdelife’deki mescide Meş’ar-i Haram adını vermektedir.¹⁵ Kur’ân’daki şeâir ve meş’ar gibi kelimeler şuur, şiiir ve şa’r ile aynı köktendir. Şiiir hissetmek, şuur bilinç hâline ermek, şa’r ise saç ve kıl demek olup çokluğu ifade etmektedir. Şiar, slogan kelimesi ile karşılanabilecek bir anlamı hâizdir. Şeâir, şîârın çoğuludur. Kelime anlamlarından yola çıktığımızda hissedilen (şiiir), bilinç hâline gelen (şuur) şeyler sıkça tekrarlanarak (şa’r) slogan, sembol ve simge hâline dönüşmektedir.

Allah’ın şeâir olarak ifade ettiği hac menâsik ve mekânları üzerinde düşünmek, bunlara kafa yormak hac ibadetinde duygusallığı ve kalbi takvâyâ hazırlamadaki etkiyi ifade etmektedir. Nitekim: “**Kim Allah’ın şeâir/sembollerini tazim ederse bu kalblerin takvâsındandır**”¹⁶ âyeti bunu anlatmaktadır. Bu itibarla hacc-ı mebrûr diye ifâde edilen hac, rûhâniyetle dolu bir ibadettir; içinde takvâ bulunan tövbe ve istiğfâr ile ilâhî rahmet ve berekete nâil olmaya çalışılan bir sâlih ameldir.

Haccın sözlük anlamından başlayarak oluştuğu harfler hesaba katıldığında bile farklı ufuklar açacak özellikleri vardır. Hac, hüccet ile aynı kökten yüksek gâye, ana hedef ve delil gibi mânâlar ihtiva etmektedir. Hac kelimesinin oluştuğu ha/ح ve cim/ج harflerinin çağrıştırdığı

¹³ Fâtır, 35/28.

¹⁴ el-Bakara, 2/158; el-Mâide, 5/2; el-Hacc, 22/32, 36.

¹⁵ el-Bakara, 2/198.

¹⁶ el-Hacc, 22/37.

anlamlar dikkat çekicidir. Hacdaki ha, Allah'ın Halîm sıfatının tezahürü olan hilmi, cim ise kullardan sâdır olan cürmü sembolize etmektedir. Cim'in şeddeli olması kullarının cürmünün iki kat olduğunu ve Hakk'ın hilmiyle onları kuşattığını ifâde etmektedir.

Mekân, zaman ve insan unsurlarının en kâmil anlamda insanı; rûhu ve bedeniyle kuşattığı hac mevsiminde, o mukaddes iklimde işin kalbî boyutu çok önemlidir. Yapılan her eylemin, tavaf ve sa'yin; Arafat ve Müzdelife vakfesinin, Mina'da şeytan taşlamanın, kurban kesmenin sembolik, şeâir ve simge boyutu üzerinde durulmalıdır. Bütün bunlar haccın bir seyahat olmasından yola çıkılarak gönül, zihin ve ruh dünyamızda bir yolculuk ile anlaşılabilir.

Haccın bir yolculuk olmasından hareketle:

- 1- Öze; gönle, iç âlemimize bir yolculuk boyutu,
- 2- Ezeliyet âlemine; insanlığın zuhûru ile başlayan peygamberler ve tevhid tarihi ile
- 3- Ebediyet tarafına, ölüme, ölüm ötesine ve sonsuzluk cihetine yolculuk tarafı,
- 4- Kardeşliğe, birlik beraberliğe doğru bir seyahat yönü,
- 5- Âşıkların maşukuna olan yolculuğu gibi Sevgililer sevgilisi Allah'a doğru bir seyahat ciheti vardır.

Bunların dışında hac asla bir turistik seyahat gibi algılanamaz.

III- Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı

Haccın menâsikinden her birinin sembolik anlam ve değerleri itibariyle insanı takvâya hazırlayan bir husûsiyeti vardır. Haccın bütün şart, rûkûn ve menâsiki bu gözle değerlendirildiği zaman ayrı bir derinlik ortaya çıkmaktadır. Hac menâsikinin icrâ sırasına göre sembolik anlamları konusunda şunları söylemek mümkündür:

Niyet ile başlayan hac yolculuğu bir değişim ve dönüşüm kararıdır. Allah'ın gücü yeten kimselere yönelik davetine¹⁷ icâbet kararı veren kimse öncelikle Allah ile olan kadîm akdini yenilemiş olmaktadır. Çünkü kılınan namaz, tutulan oruç ve yapılan hac, ezel âlemindeki mukâvelenin/elest sözleşmesinin bu dünyadaki şahitleridir.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/95.

Vatandan ayrılış, akraba, eş ve dostla helalleşme ebedî yolculuğun ve ölüme hazırlığın çağrıştırdığı bir seyahat planıdır. Bir bakıma ölüm ve âhiret provasıyla yeni bir doğuşa merhaba demenin gayret ve himmetidir.

Mîkat mahalline erişmek, sûr'un üfürülmesiyle başlayacak kıyamet ve ahreti hatırlamaktır. Mîkat mahallinde ihrama girmek için üstündeki elbiseleri çıkarmak, günahlardan sıyrılmak; dünyadan, mâsivadan, benlik ve hevâdan soyunmak demektir. İhram için gusletmek her türlü mânevî kir ve kalbî illetlerden temizlenmeye niyet etmektir. Hac eğitiminde ihram ile kendisine meşrû ve helâl olan şeyleri süreli olarak yasaklayan insanoğlu, aslında irâde eğitiminin en yükseğine tâlib olmaktadır. Helâl ve meşru şeylere bile Allah için tenezzül etmediğini; tercihini Allah'ın rızasından yana koyduğunu; dünya ve mâsivânın kendisini ilgilendirmediğini ifâde etmiş olmaktadır.

İhrama girmek demek, ihram yasaklarıyla nefsin ve hevâsını hac mektebinde eğitmektir. Kefeni andıran dikişsiz beyaz libaslara bürünerek ilâhî çağrıya icâbet etmektir. Günah kirine bulanmış, dünya boyasına boyanmış insanlar, ilâhî davete icâbetle tövbe için: "Lebbeyk/buyur ya Rabbi!" diyerek Rablerine koşarlar. Hac mektebinin *refes*, *füsûk* ve *cidâl* diye ifâde edilen yasakları kuvve-i şehevîyye, kuvve-i akliyye ve kuvve-i gadabîyyenin ihram ile itidal çizgisinde eğitilmesi demektir.

Refes, kuvve-i şehevîyye olarak bilinen cinsellik içgüdüsünü ifâde etmektedir. Kuvve-i şehevîyyenin üç derecesi vardır. Aşırısı fuhşiyât, en aşağısı cümûdet/donukluk, orta çizgisi ise iffettir. Kuvve-i akliyenin aşırısı şeytânet/şeytânî zekâ, en aşağısı gabâvet ve hamâkat, ortası ise hikmettir. Kuvve-i gadabîyyenin ise aşırısı tehevür ve öfkeyi kontrol edememek, en aşağısı cebânet/korkaklık, ortası ise şecaattir. Şecaatte yerine göre risk alma, ama öfkeyi kontrol edebilme özelliği vardır.

İhram libâsına giren ve lebbeyk nidâlarıyla Hakk'ın davetine icâbet ettiğini beyan eden kimse diliyle ve kalbiyle O'nun mülkünde O'ndan başka hiçbir ortağının bulunmadığını ikrar etmekte, nefsin, hevânın ve şeytanın çağrılarına icâbet etmeyeceğini beyan etmektedir.

Kulluk hazzıyla uzun hac yollarına düşen Hakk âşığı kulların gözünde Kâ'be, dört duvardan ibâret, üstü açık, siyah örtülü kara bir bina değildir. Çünkü gönlü iman nûruyla aydınlanan kişi Allah'ın evini boş görmez. Orasını dopdolu görür ve gönlünü oradaki huzurla, feyizle doldurur.

Mekke'ye gelip Kâ'be'yi görmek Sevgili'nin cemâlini müşâhede etmektir. Kâ'be'yi tavaf, kapısını bulmak için Sevgili'nin evinin etrafında dönmek demektir. Sevnece yakışan sevgilisinin yanında boynunu eğmektir. Zaten seven sevdiğinin kapısı etrafında dolaşmazsa sevgilisinin yüzünü göremez. Kâ'be'ye varan kişi Allah'ın evine girer ve orada emân bulur.¹⁸ Çünkü orası haremdir; canlının, bitkinin, tabiatın, çevrenin güven altında olduğu yerdir. Mescid-i Harâm'a girerken her haramı ve Hak'tan uzaklaştıran her söz ve davranışı terk etmeye söz vermiştir.

Gözüyle Kâ'be'yi, gönlüyle Kâ'be'nin sahibini seyretmeye çalışmak, Allah'ın evini tavâf edenler için sûret Kâ'besinden sîret Kâ'besine yönelmektir. Çünkü sûret Kâ'besini tavâf aslında, gönül Kâ'besini kirlere arındırmak için yapılır. Allah'ın evi olan gönül Kâ'besini inciten ise yüz defa Kâ'be'ye gitse de ziyareti makbûl olmaz. Nitekim Yûnus der ki:

*Gönül mü yeğ Kâ'be mi yeğ/Eyit bana ey akli eren
Gönül yeğ durur zîrâ kim/Gönüldedir dost durağı.*¹⁹

Kâ'be'yi seyredirken zaman tüneline giderek Kur'ân'ın verdiği bilgiler ışığında onun yeryüzünde inşa edilen ilk mâbed olduğunu, içinde pek çok delil ve işaretler ile makam-ı İbrâhim'in bulunduğunu²⁰ düşünmek, tevâhid mücâdelesiyile canından, malından ve evlâdından geçerek sınavı kazanan ve Halîl unvanını hak eden İbrâhim peygamber ile kalben buluşmaya çalışmaktır.

İbrâhim, birtakım emirlerle sınanmış ve bu emirlerin hepsini yerine getirdiği için Rabbi tarafından insanlara önder kılınmıştı.²¹ İbrâhim çocuklarından bir kısmını ve eşi Hacer'i yeşilliği olmayan, ziraate elverişsiz bir vâdiye Mekke'ye; Kâ'be'nin yanına yerleştirdiğinde orasının emin bir belde olmasını dilemiş ve çocuklarını namaz kılan kimselerden olmasını istediği için böyle yaptığını belirtmişti. Ardında da kendisine, ebeveynine ve bütün inananlara dua etmişti.²²

Şirkten arınmak için Kâ'be'nin yerini belirleyerek oraya mâbed yapmasını isteyen Rabbinin emriyle Kâ'be'nin temellerini yükselten

¹⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁹ Yûnus Emre Divânı, s. 352, 366/7.

²⁰ Âl-i İmrân, 3/95.

²¹ el-Bakara, 2/124.

²² İbrâhim, 14/35-42.

İbrâhim, bir yandan Allah'tan yaptıklarının kabulünü diliyor, bir yandan da soyundan teslim olmuş Müslüman bir nesil talep ediyordu. Arından da kendisine ve soyuna Allah'tan hac menâsikini öğretmesini istiyordu.²³

Kâ'be'yi inşâ eden İbrâhim aynı zamanda hac için insanları oraya çağıran ilk peygamberdir. Allah Teâlâ İbrâhim'e Beytin/evinin yerini belirlemiş, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamasını ve evini tertemiz kılmasını istemişti.²⁴ Buradaki ikinci evden murâdın Allah'ın tecelligâhı olan gönül Kâ'besi olduğu ve onun her türlü putlardan arındırılması gerektiği gönül sultanlarınca ifâde edilmiştir. Bu yüzden Kâ'be'yi tavaf edenler onu sol tarafına alarak Kâ'be ve Kâ'be'nin sâhibiyle gönül Kâ'besini buluşturmaya çalışırlar. Gönül kirinden arındırılmak için oraya çağrılan insanların kalblerinin tavaf coşkusuyla temizlenmesi, Allah'ın yasaklarına uyulması ve saygı gösterilmesi ile mümkündür.

Tavaf esnasında biryandan Allah Rasûlü'nün vedâ haccında deve sırtında tavaf ederkenki hâlini düşünmek gerekir. Onun on yıllık bir hasretten sonra geldiği Mekke'de ve Kâ'be'de tavaf heyecanıyla bir yandan Kâ'be'yi, bir yandan ashâbını seyretmesini hatırlamak lâzımdır.

Tavafta kardeşliğe yolculuk, gökteki seyyareler ve arştaki tesbih ile dönen meleklar²⁵ gibi Kâ'be'nin etrafında bizimle birlikte dönen kardeşlerimizin ortak heyecan ve coşkusunu paylaşmaktır. Renkleri, dilleri, ülkeleri farklı bu insanlarla aynı imanı paylaşmanın hazzını tatmaya çalışmaktır. Böyle olunca da tavaf sırasında elimize, ayağımıza, omuzumuza dokunan bu kardeşlerimizin her dokunuşunu bir duâ ve sevgi dokunuşu ve bir hasret kucaklaşması gibi algılamaktır.

Hacer-i esved'i selamlamak Allah'a verdiği kadim sözü hatırlamak ve hâlâ gönlünde Allah'tan daha büyük hiçbir varlığın bulunmadığını eliyle, diliyle ve gönlüyle ikrar etmektir. Kâ'be duvarındaki Hacer-i esved'i öpmek, Sevgili'yle buluşmak; Allah ve Rasûlü'ne bağlılık sözünü tazelemektir. Kâ'be'nin örtü ve halkalarına yapışmak, Mültezem kapısında durmak, Hakk'tan ısrarla bağışlanmayı dilemektir.

²³ el-Bakara, 2/124-128; el-Hacc, 22/25.

²⁴ el-Hacc, 22/26.

²⁵ Bkz. ez-Zümer, 39/75.

Tavafı tamamlayıp makam-ı İbrâhim'de namaz kılmak, ülü'l-azm bir peygamberin makamında olduğunu düşünerek onun ayak izine basarak yürümenin heyecanını hissetmektir. Makam-ı İbrâhim'de, İbrâhim gibi Hakk'ın dostluğuna ermek; düşmandan ve düşmanların vereceği zarardan kurtulmak, kalb Kâ'be'sinde dostluğun hazzına varmaktır.

Zemzem suyundan içmek, Muhammed ümmetinden olma şerefiyle Kevser şarabından içmektir. Rahman'ın beytini seyredip cemâl-i ilâhî ile kendinden geçmektir. Zemzem kuyusu başında oğlu İsmâil'e su arayan Hâcer'in heyacânını, suyu bulmanın sevincini yaşayan bir annenin mutluluğunu soluklamaktır.

Safâ tepesine çıkmak bir yandan kalb safâ ve sâfiyetine engel olacak şeylerden uzaklaşma duygusu taşımak, bir yandan da Hâcer vâlide-mizin oğlunun ve zürriyetinin derdine düşerek koşuşturmasını hatırlamaktır. Safâ'dan Merve'ye hervele yürüyüşüyle sert, çalımlı adımlarla yürümek nefis, hevâ ve şeytan gibi düşmanlardan uzaklaşmanın çabası içinde olmaktadır.

Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, sultanın huzuruna giren kim-
senin dileğinin kabûl edilip edilmediğini bilememesi sebebiyle sarayın önünde gidip gelmesi gibidir. Safâ ve Merve tepeleri arasında sa'y yapan kimse, Allah Teâlâ'nın dileğini kabul edip etmediğini; kendisini bağışlayıp bağışlamadığını düşünmekte ve kıyâmette amelinin tartılacağı mîzânı hatırlamaktadır. Sanki Safâ, terâzinin bir kefesi, Merve de diğer kefesidir. Sa'y eden kişi, hangi tarafın ağır basacağını göz ucuyla gözetlemektedir.

Safâ ve Merve'nin Kâ'be, zemzem, Mina, Arafat ve kurban gibi Allah'ın şeâir ve sembollerinden olduğunu²⁶ düşünerek Arafat için Mina yoluna düşmek, duygu ve düşüncelerimizi yeni bir muhâsebeye tâbi tutmaktır. Munâ, münye kelimesinin çoğuludur. Ümid, temennî ve arzular demektir. Arafat için yola çıkıp Münâ'ya gelen kimse umduklarına kavuşmak için hazırlıklı olmak, korktuklarından emin olmanın derdine düşmek durumundadır. Aynı zamanda arzu ve isteklerini sınırlamanın zamanının geldiğinin farkına varmalıdır.

²⁶ el-Bakara, 2/158.

Arafat'a çıkmak üzere ihrâm libasına bürünmek Arafat meydanını Arasât Meydanı gibi görüp dîvân-ı ilâhîde hesap vereceğini düşünmektir. Beyaz kefeniyle âdeta ba'sü bâde'l-mevti; öldükten sonra dirilmeyi yaşamaktır. Ölüm terbiyesi insana Müslüman olarak ölmeye hazırlık sağlar. Çünkü insan nasıl yaşarsa öyle ölür. Nasıl ölürse de öyle haşrolunur. Bu dünyâda nihâi gaye Müslüman olarak ölmektir.²⁷

Mekke ve Mina'dan Arafat'a çıkış, halkın kıyamette Arasat meydanına koşmasını, Arafat'ta toplanmak, kıyamette Arasat'ta toplanmayı andırır. İmam ve rehberlerinin etrafında halka olmuş, renkleri ve dilleri ayrı olan insanlar, peygamberlerinin etrafında kümelenen ümmetleri hatırlatır. Haccın en feyizli yerlerinden biri olan Arafat vakfesi, yaşlı gözlerle el açıp incek ilâhî rahmet için, ne heyecanlı bir bekleyiştir!

Mina'dan Arafat'a varınca âdeta kıyametten bir sahne yaşanmaktadır. Dünya hayatı gözle görüldüğü halde âhiret hayatı gözlerden uzaktır. Halk, hac için yollara ve çöllere düşerek dünya gözüyle âhireti görür gibi olmakta ve gâib bulunan kıyameti burada bizzat yaşamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki: "**Muhakkak kıyamet gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar**"²⁸ âyet-i kerimesi kıyametin katîliğini göstermektedir. Hac ile mümin, kıyâmeti gözle görür hâle gelir, zâhir ve bâtınıyla bunu müşâhede eder. Hac mahşerin bir benzerini insanlara bu dünyâda yaşatan, "**ölmeden evvel ölünüz!**"²⁹ sırrına erdiren zâhirî ve bâtinî bir ibâdetdir.

Arafat "öldükten sonra dirilmenin provası"nın yapıldığı bir mekân olmanın yanı sıra yeryüzüne indirilen Âdem ile Havva'nın ilk buluşma mekânıdır. Nitekim Âdem ile Havvâ cennette yaratılmışlar ve Allah Teâlâ onlara: "**Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, buyurdu. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedi.**"³⁰

²⁷ el-Bakara, 2/132; Âl-i İmrân., 3/102.

²⁸ el-Mü'min, 40/59.

²⁹ Bkz. *Keşfü'l-hafâ*, II, 384, hadîs no: 2669.

³⁰ el-Bakara, 2/35-36.

Böylece Âdem ile Havvâ cennetten, biri Hindistan Serendip dağına, diğeri Cidde'ye olmak üzere yeryüzüne indirildi. Allah rahmeti gereği tövvelerini kabul ile onları Arafat'ta buluşturdu. Âyette buyrulur: **“Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhamlar aldı ve derhal tövbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.”**³¹

Arafat'ta Âdem ile Havva'nın yeryüzüne indiriliş hikmeti ve onların ilk buluşma mekânları olan bu yerde fikrî bir seyahat yapmak gerekir. Nitekim hacdaki *refes* yaşağı ile âdetâ cennetteki Âdem ile Havvâ'nın yaşadığı hayata bir dönüş ve ilk varoluş sürecini idrak vardır. *Füsûk* ya da *fisk* yaşağı ise cennette Âdem ile Havvâ'nın şeytan tarafından günaha düşürülmesi gibi insanların hacda şeytanın tuzağına düşmemeye direnmesi söz konusudur. *Cidâl* ile şeytanın, kendisi yüzünden taşlanıp kovulduğu Âdem ve evlâdı ile mücadelesi hatıra gelmektedir. İnsan hacda başkalarıyla tartışıp kavgâ ederek böyle bir âkibete düşmekten sakındırılmaktadır. Dolayısıyla insan hacda, ihram yasaklarının cârî olduğu süre içinde ilk insanın yaşadığı tecrübeleri yaşamakta ve ilk devirlere seyahat etmektedir.

Arafat'ta insan, Allah Rasûlü'nün orada toplanan 100.000'i aşkın sahâbiye Cebel-i Rahme'den irâde buyurduğu “insan hakları evrensel beyanname” niteliğindeki hutbeyi dinler gibidir. Orada Allah Rasûlü tarafından insanlığa ilân edilen gerçekler âdetâ yüreklere nakşolmaktadır. Arafat'tan ayrılırken ise gönüllere Allah Rasûlü'nün ashâbına söylediği şu sözler düşmektedir: *“Burada beni dinleyenler sözlerimi burada bulunmayanlara ulaştırınsınlar. Umulur ki burada bulunmayıp da sözlerimi duyanlar, burada beni dinleyenlerden daha iyi anlarlar.”*³²

Hacda bulunanlar bu sözü kendilerine verilmiş bir emanet gibi düşünüp hac dönüşü çevrelerine ve ulaşabildikleri herkese taşımalıdır. Çünkü vedâ haccındaki sahâbi ordusu öyle yapmış ve bu sözleri yeni yüreklere ve yeni ufuklara taşımak için Orta Asya içlerine, Afrika'ya, Endülüs'e, Anadolu'ya ve İstanbul'a kadar koşmuşlardı.

Vedâ haccı sırasında bir yanda o gün nâzil olan **“bugün sizin dîninizi tamamladım”**³³ âyetiyle coşup heyecanlanan sahâbîler, bir yanda ise “her kemâlin bir zevâlî vardır” diye bunu Allah Rasûlü'nün

³¹ el-Bakara, 2/37.

³² Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 76, 84.

³³ el-Mâide, 5/3.

üfûlüne işâret sayıp ağlayan Ebû Bekir vardı. Sevgi ve hüznün harmanlandığı buruk bir sahneydi bu.

Arafat mahşeri andıran kalabalığı, kefeni andıran beyaz libasları ile aynı zamanda Âdem'in çocuklarının Hz. Âdem gibi tövbe ile Rablarıyla buluştuğu, aynı babanın evladları olarak aynı Allah'a kulluğun ve aynı Peygamber'e ümmet olmanın oluşturduğu kardeşliği, musâvâtı, gönül birlikteliğini yaşadıkları yüksek seviyedeki bir kardeşlik yolculuğudur.

Arafat'tan Müzdelife'ye iniş, ilk duruşmadan sonraki büyük mahkemeye geçişi, herkesin birbirinden kaçtığı o dehşetli sahneyi andırır. İnsanlar Müzdelife'de azamet ve celâl-i ilâhî duygusuyla dopdolu hâle gelir, dünyâ ve âhireti arkalarına bırakarak sâdece Allah'a yaranmanın derdine düşerler.

Mina'da şeytan taşlamak İbrâhim, İsmâil ve Hâcer'in kendilerine tuzak kuran şeytanı taşlamalarını hatırlamak ve o sünneti ihyâ etmektir. Akli fiska düşürmesin diye şeytan taşlamak Dost'tan başka her şeyden uzaklaşmak ve kalbî alâkayı kesmektir. İçindeki cehâlet ve vesveseleri kırmak, onun yerine ilim, irfân ve yakînî duyguları ikâme etmektir. Şeytana atılan taşlar bir bakıma gönül Kâ'besindeki putları kırmak ve nefsin hevâsını taşlamak içindir. Hem de şeytana küçümsediği Âdem'in yaratıldığı toprak menşeli bir taş atılarak haddi bildirilmektedir. İbrâhim peygamberdi, şeytanı gördü, gözünü kör etti ve belini kırdı. Onu taşıyan onu görmese de vesvesesini, fâsid fikirlerini def etmek için taşlamalıdır.

Minâ'da kurban kesmek, nefsi mücâhede mezbahasına sokup benlik ve şehveti sevgili yolunda kurban etmek, cânı cânân uğruna fedâ etmektir. Nefsânî istekleri, beşerî zaafı Hakk'ın rızâsı yolunda kurban etmektir. Âşık'ın kendini Mâşûk'unun huzûrunda kurban etmesinden ve ona canını fedâ etmesinden daha güzel bir bağlılık ve i'lân-ı aşk düşünülebilir mi?

İhram'dan çıkmak için tıraş olmak, saçları kesmek, kuvve-i gadiyyenin fazlasını kesip öfkeyi kontrol altına alabilmektir. Gönülden bütün murâdını kazıyıp yalnız Allah'ı bırakmaktır. Bir kalbde Bir'den fazla sevgiliye yer olmadığını düşünerek mâsivâyâ âid dilek ve düşünceleri terk etmektir. Bu sûretle kalbi Hakk'ın nazargâhı hâline getirdikten sonra halkı Hakk'a çağırarak üzere âhîret libâsı sayılan ihrâmlardan çıkıp tekrar dünya libâsına bürünmektir.

Hacca gidenler duyûfu'r-Rahmân/Rahmân'ın konuklarıdır. Ziyâret edilen her ev sâhibinin, ziyâretçisine ikrâmı vardır. Allah'ın evi/Kâ'be'yi ziyâret edene Allah'ın en büyük ikrâmı, konuklarının kalbini sürûr, huzûr ve sekînetle doldurmasıdır. Bu duyguya ermiş olarak farz olan ziyâret tavâfi ile haccı tamamlayabilmek ve vedâ tavâfiyle Mekke'den ayrılmak ne büyük bahtiyârlıktır.

Hac öyle bir eğitimidir ki yere iyi davranmayı, göğe iyi davranmayı, suya iyi davranmayı, insanlara iyi davranmayı, hayvanlara iyi davranmayı ve'l-hâsıl her şeye O'nun rızâsı için iyi davranmayı telkin etmektedir. Hayvanlara ve yeşillere zarar vermekle ilgili ihram yasağı çok önemli bir eğitimidir. Bu eğitim ziraata elverişli olmayan o vâdide çevre bilincini aşıl原因 ve ekolojik dengeyi muhafaza etmeyi emreden bir hükümdür.

Hac süresi içinde iyi değerlendirilebilirse insanları dindarlık sürecine taşıyıp takvâ duygusuna erdirmeye çok önemli bir fırsattır. Yüreklerle Kâ'be hasreti, ölüm terbiyesi, peygamber sevdası eken bir hac yaşamak için bu ibâdeti ciddiye almak gerekmektedir. Çünkü ciddiye alınan mebrur bir hac, insanı dünyada huzur ve mutluluğa, âhirette hem Allah'ın rızâsına, hem de O'nun cemâl-i bâ-kemâline erdirir.

Haccın asıl tesiri döndükten sonra insanda bıraktığıdır. Mîkat mahalline varmanın, ihram libâsı giyip ihrama girmenin, telbiye getirmenin, Kâ'be'yi görmenin, Hacer-i Esved'e yüz sürmenin, makâm-ı İbrâhim'de namaz kılmanın, zenzem suyundan içmenin, Safâ ve Merve'de sa'y yapmanın, Arafat ve Müzdelife'de vakfenin, Mina'da şeytan taşlayıp kurban kesmenin ve nihayet traş olup ihramdan çıkmanın, ziyâret ve vedâ tavâfi yapmanın bir anlamı döndükten sonra da bunları hissetmek ve tekrar tekrar o ânı yaşamaktır. Bir bakıma hac ile yeni bir doğuş/mîlâd yakalamaktır.

Mevlânâ pek çok emek sarfederek hac farîzasını îfâ edip dönenlere şu uyarılarda bulunur: "Ey hacca gidenler! Neredesiniz? Aradığınızı buradadır; geliniz! Sevgiliniz, uzakta değil, size duvarı duvarınıza bitişik komşunuz kadar, hatta daha yakındır. Hal böyle olunca çöllerde şaşkın dolaşmanın anlamı ne? Bunu insanoğluna yaptıran hangi hevâdır. Kâ'be'ye gidenler Yüce Sevgilinin cemâlini görselerdi o zaman Kâ'be'nin de, Harem'in de, yolculuğun da ne olduğunu anlarlar, Kâ'be'nin sâhibine ulaşırlardı. İnsan defalarca Kâ'be'ye gitse taş binayı görüp sahibini göremedikçe o evin vasıflarından bahsetmesinin de, haccı anlatmasının

da anlamı yoktur. O ev çok latiftir, hoştur, mübârektir. Ancak o evin sahibi her şeyden daha mübârek ve yücedir.”³⁴

Gül bahçesine giren oradan gül demeti getirir. Kâ’be’de hac ile Hakk’ın gül bahçesine giren yüzünde güzel sıfatlar, özünde yüce tecellîler ve elinde nâdîde armağanlar ile döner. Oradan gelecek en nâdide armağan Muhammedî bir ahlâk, Sıddîkî bir teslimiyet, Fârukî bir adâlet, Zinnûreynî bir hayâ, Hayderî bir ilim, irfân ve fütüvvet anlayışıdır.

Mihnet ve meşakkatlerine katlanarak her türlü zorluğa rağmen haccetmek gönülde Hakk sevgisinin oluşmasını sağlayacak; gönül Kâ’besini îmar edecek kutlu bir ibâdettir. Böyle bir hac farzını tamamlayıp dönenlere Allah Teâlâ bundan sonraki yol haritaları hakkında şu tavsiyelerde bulunmaktadır: **“Hac ibâdetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı zikredin. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin âhiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler.”**³⁵ Haccı îfâ ederek memleketine dönenin en büyük kazanımı kalbinin Allah ile kurduğu ilişkidir. Çünkü dünyada en büyük servet, Allah’ın rızâsına ermek; “el kârda gönül yârda” anlayışı ile sayılı nefesleri tamamlayabilmektir. Hac mektebi, insana zıkr-i daimi talim etmektedir. Bu mektepte başarılı olmak için iyi bir talebe olmayı göze almak; yüksek bir ilgiye, seviyeli bir bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

³⁴ *Dîvan-ı Kebîr Seçmeler*, I, 435-436.

³⁵ el-Bakara, 2/200-201.

KAYNAKLAR

Hakîm Tirmizî, *Kitâbu'l-hacc ve esrârih*, tahk. Hüsnü Nasr Zeydan, Mısır, Matbaatü's-saade, 1389/1969, 158 s.

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fi't-tasavvuf*, hzr. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, Erkam Yay., 2012, s. 193-196.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fi mahbûb*, tahk. Seyyid Nesim Mekarim, Beyrut, 1995, II, s. 222-248.

Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tefsirü's-Sülemi - Hakaikü't-tefsir*, tahk. Seyyid Umran, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001, I, 109-113.

Hucvîrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-mahcûb*, tashih. Zindeyâd, Tahran, [t.y.], s. 422-432; hzr. Süleyman Uludağ, *Hakikat Bilgisi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1982, s. 469-477.

Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddîn*, Kahire, [y.y.], I, s. 240-273.

İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, [y.y.], Mektebetü's-Sakafeti'd-Diniyye, [t.y.], I, 665-763; trc. Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yay., 2007, V, 235-442.